

УДК 340.6

Михайлишин Уляна Богданівна, кандидат психологічних наук, доцент, в. о. зав. кафедри психології факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

e-mail: olga_00@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІАХРОНІЇ

Анотація

Стаття присвячена аналізу тенденції розвитку судової психології на підставі методологічних засад, що визнаються пріоритетними на окремих етапах розвитку науки. Встановлюється, що специфіка судової психології зумовлена її дуальним, бінарним, прикладним та інтегративним характером. Прогнозування подальшого розвитку базується на необхідності змін у діяльнісному й особистісному підходах, що детермінується трансформацією сучасного українського суспільства. Проведене дослідження інструментально спирається на застосування елементів системного аналізу, поєднання синхронії та діахронії. Виявлено, що до теперішнього часу не встановлений прийнятний для усіх опис предмету, об'єкту, структури судової психології. Передбачається, що для судової психології як науки перспективними є: залучення до сфери вивчення усього кола учасників процесу, вихід за межі кореляції лише з кримінальним процесом, включення до об'єктів дослідження психологічних феноменів цивільного, адміністративного, арбітражного та ін. процесів, а також більш широка інтеграція з такими галузями психології, як соціальна, гендерна, етнопсихологія.

Ключові слова: *судова психологія, юридична психологія, методологія наукових досліджень, синхронія, діахронія, функції прогнозування в науці, діяльнісний підхід, особистісний підхід, психологія судової діяльності.*

Михайлишин Уляна Богданівна, кандидат психологічних наук, доцент, в. о. зав. кафедри психології факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СУДЕБНОЙ ПСИХОЛОГИИ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДИАХРОНИИ

Аннотация

Статья посвящена анализу тенденций развития судебной психологии на основе методологических подходов, признаваемых приоритетными на отдельных этапах развития науки. Устанавливается, что специфика судебной психологии обусловлена ее дуальным, бинарным, интегративным и прикладным характером. Прогнозирование дальнейшего развития базируется на необходимости изменений в деятельностном и личностном подходах, что детерминируется трансформацией современного украинского общества. Проведенное исследование инструментально основывается на применении элементов системного анализа, объединении синхронии и диахронии. Выявлено, что до настоящего времени не принято приемлемое для всех описание предмета, объекта, структуры судебной психологии. Предполагается, что для судебной психологии как науки перспективными являются: охват сферой изучения всех участников процесса, выход за пределы корреляции лишь с уголовным процессом, включение в объекты исследования психологических феноменов гражданского, административного, арбитражного и др. процессов, а также широкая интеграция с такими отраслями психологии, как социальная, гендерная, этнопсихология.

Ключевые слова: *судебная психология, юридическая психология, методология научных исследований, синхрония, диахрония, функции прогнозирования в науке, деятельностный подход, личностный подход, психология судебной деятельности.*

Mykhailyshyn Uliana Bohdanovna, candidate of psychological sciences, acting as head of the chair of psychology, faculty of social sciences, state higher educational establishment «Uzhhorod National University»

METHODOLOGY OF THE RESEARCH OF FORENSIC PSYCHOLOGY: TRENDS THROUGH THE DIACHRONIC PRISM

Summary

This article analyzes trends in the development of forensic psychology on the basis of methodological approaches that are recognized as priority at different stages of the

development of science. Established, that the specificity of forensic psychology is due to its dual, binary, integrative and applied character. Prediction of further development is based on the necessity of changes in activity-and the personal approach that is determined by the transformation of modern Ukrainian society. Conducted research is based on the use of the instrumental elements of system analysis, unification of synchrony and diachrony. Revealed that to date has not taken all reasonable description of the subject, the object, the structure of forensic psychology. It is assumed that for forensic psychology as a science perspective are: coverage area of study of all stakeholders, going beyond the correlation only with the criminal process, including in the study of psychological phenomena objects of civil, administrative, arbitration, and other processes, as well as broad integration with such branches psychology as social, gender, ethnic psychology.

Keywords: *forensic psychology, legal psychology, research methodology, synchronic, diachronic, function prediction in science, the activity approach, personal approach, psychology judicial activities.*

Загальна постановка проблеми. Реформування українського суспільства, що набуло принципово нового змісту у світлі останніх подій, повинно охопити усі гілки влади, проте однією з найбільш вагомих змін вважається реформа судової системи. Для того, щоб зміни не стали черговим «косметичним ремонтом», вони повинні відбуватися на наукових засадах, із дотриманням рекомендацій найбільш освіченої частини громадськості – вчених і досвідчених практиків. Було б помилкою вважати, що концепція судової реформи - справа лише тільки правників. Без участі психологів, які спеціалізуються на судовій психології, процес оновлення буде формалізованим. Тож виникає нагальна потреба і у зверненні до самої інтегративної галузі знання.

Аналіз публікацій у галузі судової психології може бути проведений за кількома напрямками: по-перше, по осі праці зарубіжних (Е.Альтавилл, Г.Бертт, Ф.Луваж, Г.Тох та ін.) – праці вітчизняних науковців (В.Бедь, С.Бочарова А.Зелінський, Л.Казміренко, В.Нор); по-друге, за галуззю знань: праці юристів (В.Бахін, В.Гончаренко, В.Коновалова, І.Котюк, В.Лисиченко та ін.) – праці психологів (А.Дулов, Г.Зорін, А.Нагаєв, Ю.Чуфаровський та ін.); по-третє, за часом видання: праці, опубліковані на перших етапах становлення і розвитку судової психології (Г.Гросс, В.Штерн, А.Коні, П.Лурія); опубліковані наприкінці ХХ ст. –

початку XXI ст. (В.Васильєв, М.Єнікєєв, В.Коновалова, Я.Кондратьєв та ін.); сучасні видання (М.Костицький, А.Федіна, О.Черновський, В.Шепітько та ін.). У такий спосіб, навіть концепція відбору наукових праць, вже сама по собі формується в залежності від мети і завдань подальшої розробки певної проблеми. Якщо йдеться про порівняльні (компаративні) аспекти, то, безумовно, необхідне співставлення ідей і здобутків українських і закордонних вчених з урахуванням особливостей буття й ментальності населення кожної окремої країни. Якщо йдеться про вирішення тих чи інших проблем на межі права і психології, то в залежності від домінуючої сфери вони можуть розглядатися з позицій кожної галузі знань. Для реалізації прогностичної функції науки логічним є проведення дослідження актуальних для кожної епохи питань з огляду на траєкторію розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на те, що історіографія питання, що досліджується, як невід'ємна частина будь-якої наукової праці, в тому числі й дисертацій, стала загальнообов'язковою вимогою, подібні описи включаються до текстів, проте нерідко набувають реферативного характеру, не заглиблюються у методологічні питання, зокрема гносеології, здебільшого спрямовані на вирішення конкретної проблеми і у багатьох випадках не ставлять за мету прогностичну функцію. Враховуючи зазначене, виникає потреба в окремому вивченні методологічних засад дослідження судової психології.

Метою статті є розгляд найбільш вагомих наукових праць у галузі судової психології за кілька останніх десятиліть і формування прогнозу ймовірного подальшого вектору руху у розвитку вказаної галузі. Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань**: 1) репрезентація ключових понять методології наукових досліджень; 2) визначення пріоритетних концепцій судової психології у працях вчених; встановлення сутності змін, що відбувалися на різних етапах розвитку судової психології (на підставі текстів підручників і навчальних посібників); 3) виявлення головних чинників, що впливають на необхідність модернізації наукових поглядів; 4) окреслення можливих подальших напрямів розвитку з урахуванням попереднього досвіду науки судової психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімкий розвиток науки у форматі інформаційного суспільства потребує від вченого не тільки фахових знань, але і глибокої компетентності в галузі методології й організації наукових досліджень.

Цю тезу можна підкріпити висловлюванням Є.Г.Юдіна, який вважає, що «...вводячи поняття методології, ми фактично розрізняємо два типи знань: знання про світ і знання про знання (або, точніше, про пізнання). Перше указує на те, що пізнається, друге – яким чином досягається знання про світ». [1, с.31] Беручи до уваги зазначене, вченому, який опрацьовує методологію певної науки, слід зосереджуватися не тільки на колі питань, що вивчаються іншими науковцями, визначенні об'єкту й предмету наукового дослідження, але й на розумінні мотивації обрання певних підходів, методів, інструментарію збирання, обробки й представлення матеріалу.

Необхідно зазначити, що останнім часом найбільш витребуваним у методології наукових досліджень став системний підхід. Він являє собою складне утворення, що охоплює ряд підсистем. Зокрема, гносеологічну, інституційну, діяльнісну, логічну, лінгвістичну, комунікативну підсистеми, а також підсистему рефлексії. Діалектичний характер у даному випадку проявляється в тому, що кожна з наведених підсистем має свою достатньо чітко окреслену царину, але в цілому існує нерозривний взаємозв'язок, взаємний вплив між елементами системи. Методологія, таким чином, виступає як та система знань, що інтегрує здобутки кожної з підсистем і дозволяє створити цілісне уявлення про те чи інше явище дійсності.

Водночас в залежності від часового виміру координат функціонують синхронний і діахронічний підходи. При здійсненні першого проблема, що досліджується, розглядається в межах сучасного етапу існування суспільства і розвитку науки. Обрання діахронічного підходу зумовлено метою простежити еволюцію поглядів на ті чи інші питання, зміну або трансформацію домінуючих концепцій за певний період часу.

Кожен із зазначених підходів дозволяє реалізовувати методологію наукового прогнозування, проте діахронія, на наш погляд, дає більш виважені результати, оскільки спирається на загальну логіку розвитку науки.

Серед основних функцій прогнозування варто виділити наступні: 1) пізнавальна (гносеологічна) - прогноз спирається на пізнання світу і передбачення перспектив його зміни; 2) ціннісна (аксіологічна) – прогноз дозволяє оцінити важливість наслідків від запровадження результатів наукової діяльності; 3) моделювальна – прогноз деталізує можливі варіанти розвитку подій; 4) попереджувальна (превентивна) - прогноз дозволяє спроектувати кілька сценаріїв

вирішення проблем, які виникають; 5) стимулююча – прогноз спонукає до подальших розвідок у тій чи іншій галузі науки.

Поєднуючи зазначене, можемо констатувати, що комплексне дослідження має враховувати усі методологічні засади в їх інтегральному поєднанні.

Складність методології наукового пізнання і прогнозування подальшого розвитку судової психології зумовлена низкою причин. Насамперед, специфіку створює її *дуальний характер* (перетинання права і процесу із психологією). По-друге, її *бінарний характер* (вона водночас виступає і як галузь науки, і як сфера регламентованої законодавством практичної діяльності). По-третє, її *прикладний характер*, що дозволяє широко застосовувати на практиці здобутки науки. Четверте – *інтегративний характер*, оскільки судова психологія щільно переплітається із психологією діяльності, психологією особистості, соціальною психологією, етнопсихологією, а також із тими науками, що традиційно не відносяться до власне психологічних: політологією, конфліктологією, педагогікою тощо.

Судова психологія по суті є розділом юридичної психології. На теперішній час це не викликає сумнівів ні у кого. Проте розуміння об'єкту і предмету судової психології, меж її розповсюдження постійно трансформується.

Аналіз наукових публікацій кінця 70-х- початку 90-х років ХХ ст. дозволив типізувати, що до сфери галузі, що розглядається, традиційно відносили власне кримінальну психологію, психологію оперативно-розшукової діяльності, психологію досудового розслідування і психологію судового процесу. У такий спосіб можна констатувати, що на той час при визначенні об'єкту і предмету судової психології домінував підхід, створений на основі структурного аналізу, який багато в чому корелювався зі стадіями радянського кримінального процесу.

Подальший розвиток юридико-психологічної науки відбивається у більшій деталізації структури предмету. Особливо показовими в цьому плані можуть бути тексти підручників і навчальних посібників, які являють собою конгломерат наукової та освітньої діяльності. Реалізація змісту освіти потребує, щоб винесені для розгляду й подальшого вивчення питання були достатньо розроблені в науці, пройшли свою апробацію та відображали найбільш усталені погляди на ключові питання. Разом з тим, аналіз авторського підходу до відбору й систематизації матеріалу дозволяє

простежити концептуальні засади, що базуються на сучасних наукових дослідженнях і відображають бачення сучасної картини світу.

За нашими спостереженнями, у публікаціях, що датуються кінцем ХХ – початку ХХІ століття, окремі вчені, наприклад О.М.Столяренко, намагаються «розчинити» судову психологію в межах прикладної юридичної психології і навіть уникають самого ключового терміну. Обраний в якості домінуючого діяльнісний підхід матеріалізується через опис психологічної детермінації правомірної поведінки, психологію діяльності правоохоронного органу, психологічні технології у правоохоронній діяльності (до речі, сюди ж потрапляє судово-психологічна експертиза), психологію видів правоохоронної діяльності. Кримінальна психологія виокремлюється як самостійна частина при розгляді взаємозв'язків правопорядку і психології. [2, с.637-639]

Позиція уникнення терміну «судова психологія» і відмова від виокремлення даного розділу в межах юридичної психології простежується і у підручнику за авторством В.Андросюка і Л.Казміренко [3]. Наближення до правничої науки простежується в тому, що по аналогії з юриспруденцією матеріал розподіляється на загальну й особливу частину. Враховуючи рід діяльності авторів, неабияка увага приділяється особистості працівника правоохоронних органів та його професійній діяльності. Наявність окремого розділу, присвяченого судово-психологічній експертизі, пов'язується із кримінальним процесом загалом. При цьому зазначається, що «судова експертиза, або експертиза у кримінальному процесі, - це науково-практичне дослідження, процес пізнання, яке провадить експерт, і обґрунтування висновку відповідно до встановленого законом порядку.» [3, с.312] Подаючи через кому назви понять (судова експертиза, або експертиза у кримінальному процесі), автори підручника автоматично їх ототожнюють. З позицій сьогодення, така точка зору не може вважатися єдино правильною, оскільки судочинство не обмежується лише тільки кримінальною сферою. Активно функціонують цивільний, господарський, арбітражний та ін. процеси, кожний з яких, у разі необхідності, передбачає звернення до фахівців за проведенням судово-психологічної експертизи або ж консультування. Як бачимо, поступовий розвиток системи судочинства став тим екстрапсихологічним чинником, який зумовив розширення поля експертної діяльності.

Розподіл юридичної психології на загальну й особливу частину простежується і у четвертому виданні підручника за авторством В.Васильєва, До загальної частини науковець відносить такі елементи, як предмет і система юридичної психології, історія розвитку юридичної психології, методи, психологія особистості і діяльності, соціалізація особистості, етика і психологія правовідносин у сфері підприємницької діяльності, психологія юридичної праці. Особлива частина, яку вчений представляє через номінацію «Судова психологія», є достатньо розгалуженою і включає кримінальну психологію, психологію тероризму, психологію потерпілого, неповнолітнього, психологічну характеристику попереднього слідства, залучення психолога в якості консультанта, спеціаліста й експерта, психологію судового процесу (при розгляді кримінальних справ), виправно-трудова психологію. [4, с.3-4].

Не заперечуючи наукової глибини репрезентованого матеріалу, ми, разом з тим, не можемо залишити без коментарів змістовий відбір, який віддзеркалює, що саме автор відносить до предмету судової психології. Як нам здається, обмеження кола осіб, що мають досліджуватися у даній галузі, потерпілим, неповнолітнім, а також фахівцем-психологом, є безпідставним. Навіть з урахуванням різниці у російському й українському законодавстві, обставини появи нових текстів кримінально-процесуальних кодексів, перелік осіб має бути поширеним. Так, якщо це кореспондувати із Кримінально-процесуальним кодексом України [5], до поля зору науковця в галузі судової психології при особистісному підході мають потрапити: суддя або група суддів (ст.31 УПК), прокурор (ст.36), підозрюваний, обвинувачений (ст.42), захисник (ст.45), потерпілий (ст.55), представник потерпілого (ст.58), заявник (ст.60), цивільний позивач (ст.61), цивільний відповідач (ст.62), представник цивільного позивача, цивільного відповідача (ст.63), свідок (ст.65), перекладач (ст.68), експерт (ст.69), спеціаліст (ст.71), секретар судового засідання (ст.73), судовий розпорядник (ст.74). Загалом треба відзначити, що слідом за прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу, який уточнив коло учасників судового процесу, виникає потреба у систематизованому психологічному дослідженні перелічених суб'єктів. На теперішній час найбільш розробленими є питання щодо психології підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого (хоча і тут постійно з'являються стимули для інновацій), в той час як усі дослідження щодо інших суб'єктів судового процесу носять фрагментарний характер. Не можна обійти увагою

і той факт, що психолог (так само, як і фахівець іншого профілю) може виступати в якості експерта і спеціаліста. Тож, вважаємо, актуальним є дослідження інтегральних і диференціальних ознак, що об'єднують і вирізняють обидва статуси. Крім того, не можна скидати з рахунків і факту, що іноді в інтересах слідства призначаються комплексні експертизи, припустимо, психолого-психіатричні. Це дає привід для наукової розробки психологічних проблем взаємодії фахівців суміжних, але різних профілів.

У 2006 році з'являється навчальний посібник «Психологія судової діяльності» за авторством В.Ю.Шепітька. Сама назва вказує, що в якості головного обраний діяльнісний підхід. Автор одразу оговорює, що судова психологія складається з двох підгалузей: психології слідчої і психології судової діяльності.

Предметом судової психології, на думку науковця, є «проблематика, що стосується психологічної характеристики правоохоронної діяльності, пізнавальних процесів, пов'язаних з доказуванням, психологічних основ проведення окремих процесуальних дій, а також аналізу психологічної сторони формування внутрішнього переконання». [6, с.4] Не ставлячи під сумнів компетентність науковця, тим не менш хотілося б висловити власне бачення щодо наведеного визначення предмету судової психології. Як нам здається, подібний опис є, з одного боку, ширшим за розуміння судової діяльності у власне юридичному аспекті, оскільки має вказівку на правоохоронну діяльність загалом, а значить, розповсюджується і на іншу підгалузь – слідчу (в якості допоміжної сюди можна було б додати оперативно-розшукову). З іншого боку, визначення є не зовсім точним в інтерпретації психологічної сутності реалій і завдань судочинства. У наведеному описі немає жодного натяку на конфліктогенну основу, протистояння сторін, їх змагальність, врахування суддею або групою суддів усіх обставин справи, включаючи особистісні якості учасників процесу. Крім того, до предмету судової психології не включені процеси комунікації, перцепції, сугестії, інтеракції, психолого-педагогічного виховного впливу суду на суб'єктів. Таким чином, як нам здається, інтерпретація сутності і завдань судової психології може бути переінакшеною.

Розглядаючи методологію дослідження судової психології, неможливо обійти увагою праці М.В.Костицького, який є фундатором вітчизняної науки у цій галузі і протягом трьох десятиліть активно її розвиває. Абсолютна більшість публікацій із

судової психології як в Україні, так і на пострадянському просторі, не обходиться без посилань на наукові розвідки вченого. У творчій скарбниці М.В.Костицького десятки наукових статей, монографії. У 2013 р. він випустив підручник з «Судової психології» [7]. До цього світ побачили монографії, присвячені психології судового розгляду кримінальних справ [8], вивченню проблеми судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі. [9]. Академік добре відомий і по своїх роботах в авторських колективах із філософії права. Такий широкий діапазон інтересів вченого дає безкрайні можливості для подальшої розробки методології судової психології, виходу її за межі власне кримінального процесу. І тут з'являється широка нива для нового покоління наукової школи.

Методологія будь-якого дослідження не може обійти увагою питання чинників, що впливають на розвиток наукових знань. У загальному вигляді ці чинники можна згрупувати в залежності від їх знаходження в межах самої науки або поза її межами. Так, відносно судової психології можна стверджувати, що її подальший розвиток залежить не тільки від наукового пошуку нових, ще не досліджених питань, але і більшою мірою – від викликів самого суспільства. На сучасному етапі українського буття виникають нові, раніш не досліджені або не достатньо досліджені в результаті розпливчатості прогнозів явища. Ще півроку тому важко було передбачити, що на перший план вийдуть питання масової протестної поведінки, масової непокори органам державної влади і управління, психологічних підстав правового нігілізму і трансформації правосвідомості, конфліктів на основі громадянських переконань та ін.

Говорячи про тенденції можливого подальшого розвитку судової психології, що робляться на підставі дослідження ряду наукових праць вчених, можна прогнозувати, що надалі суттєво збільшуватимуться можливості діяльнісного й особистісного підходів. Вже тепер робляться перші кроки на шляху розширення наукового ареалу судової психології за межі кримінального процесу й охоплення інших видів процесуальної діяльності (адміністративної, цивільної, арбітражної і т.ін.). Виникатиме потреба у ще більшому зміцненні міжпредметних зв'язків психології із правничими науками, міждисциплінарних зв'язків судової психології з соціальною, гендерною, етнопсихологією. Ми вже вказували на необхідність, детерміновану прийняттям нового тексту Кримінально-процесуального кодексу, охоплення увагою науковців усіх суб'єктів, а не тільки таких ключових фігур, як

суддя, прокурор, потерпілий, підозрюваний. Персоналізація кримінального покарання не повинна відволікати психолога від дослідження феноменів групової протиправної поведінки. Особливої уваги потребують і дослідження, пов'язані із психологією працівників правоохоронних і судових органів в екстремальних умовах. Звісно, наведений перелік не є вичерпним, проте одні з найголовніших напрямів нами враховані.

Висновки. Судова психологія, що функціонує і продовжує розвиватися як невід'ємна частина юридичної психології, поряд із загальнонауковою методологією дослідження використовує окремі наукові методи. Специфічні особливості судової психології виявляються в її дуальному, бінарному, прикладному й інтегративному характері. Спостереження за трансформацією наукової думки у цій галузі дали можливість спрогнозувати, що основними тенденціями подальшого розвитку судової психології можуть стати як подальша спеціалізація, так і більш широке перетинання із іншими науками.

Список використаних джерел

1. Юдин Е.Г. Методологический анализ как направление изучения науки [Текст] / Е.Г.Юдин. – М.: Наука, 1986. – 262 с.
2. Прикладная юридическая психология: Учеб. пособие для вузов [Текст] /Под ред.проф.А.М.Столяренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 639 с.
3. Юридична психологія: Підруч. для студентів юрид.вищ.навч.закл. і фак. [Текст] /В.Г.Андросюк, Л.І.Казміренко, Я.Ю.Кондратьєв та ін.; за заг.ред.Я.Ю.Кондратьєва. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. – 352 с.
4. Васильев В.Л. Юридическая психология [Текст]/ В.Л.Васильев. – СПб: Питер, 2002. – 640 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88 (зі змінами від 23.02.2014)// <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>
6. Шепітько В.Ю. Психологія судової діяльності: Навч.посібник [Текст] /В.Ю.Шепітько. – Х.: Право, 2006. – 160 с.

7. Судова психологія [Текст]: навч. посіб. для вищих навч. закл./ М.В.Костицький [та ін.]: Чернів. нац. ун-т ім.Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2013. – 495 с.

8. Психологія судового розгляду кримінальних справ [Текст]: монографія /М.Костицький, В.Марчай, О.Черновський, А.Федіна. – Чернівці: Чернів.нац.ун-т, 2010. – 399 с.

9. Костицький М.В. Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі [Текст]: монографія /М.В.Костицький, М.О.Луцький; Івано-Франків. ун-т права ім. короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Видавнича справа, 2011. – 307 с.

References transliterated

1. Judyn E.G. Metodologicheskij analiz kak napravlenye izucheniya nauky [Tekst] / E.G.Judyn. – M.: Nauka, 1986. – 262 s.

2. Prykladnaja jurydicheskaja psichologija: Ucheb. posobyje dlja vuzov [Tekst] /Pod red.prof.A.M.Stoljarenko. – M.: JuNYTY-DANA, 2001. – 639 s.

3. Jurydichna psichologija: Pidruch. dlja studentiv juryd.vyshh.navch.zakl. i fak. [Tekst] /V.G.Androsjuk, L.I.Kazmirenko, Ja.Ju.Kondrat'jev ta in.; za zag.red.Ja.Ju.Kondrat'jeva. – K.: Vydavnychij Dim «In Jure», 1999. – 352 s.

4. Vasyl'ev V.L. Jurydicheskaja psichologija [Tekst]/ V.L.Vasyl'ev. – SPb: Pyter, 2002. – 640 s.

5. Kryminal'no-procesual'nyj kodeks Ukrai'ny [Elektronnyj resurs] : Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny (VVR), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, st.88 (zi zminamy vid 23.02.2014))// <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>

6. Shepit'ko V.Ju. Psichologija sudovoi' dijal'nosti: Navch.posibnyk [Tekst] /V.Ju.Shepit'ko. – H.: Pravo, 2006. – 160 s.

7. Sudova psichologija [Tekst]: navch.posib. dlja vyshhyh navch.zakl./ M.V.Kostyc'kyj [ta in.]: Cherniv. nac. un-t im.Jurija Fed'kovycha. – Chernivci: Ruta, 2013. – 495 s.

8. Psichologija sudovogo rozgljadu kryminal'nyh sprav [Tekst]: monografija /M.Kostyc'kyj, V.Marchaj, O.Chernovs'kyj, A.Fedina. – Chernivci: Cherniv.nac.un-t, 2010. – 399 s.

9. Kostyc'kyj M.V. Sudovo-psychologichna ekspertyza v administratyvnomu procesi [Tekst]: monografija /M.V.Kostyc'kyj, M.O.Luc'kyj; Ivano-Frankiv. un-t prava im. korolja Danyla Galyc'kogo. – Ivano-Frankivs'k: Vydavnycha sprava, 2011. – 307 s.